

Toprakdan gelmek we ahlak: Dirilikde we ölümde deňlik ýörelgesi

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Toprakdan gelmek we ahlak: Dirilikde we ölümde deňlik
ýörelgesi TOPRAKDAN GELMEK WE AHLAK: DIRILIKDE WE ÖLÜMDE
DEŇLIK YÖRELGESI

Adam atanyň ýaradylyşy – meniň ýaradylyşym. Adam ata «Allanyň ýerdäki wekili» bolsun diýip ýaradyldy, şol wekil men. Perişdeler Adam atanyň öñünde baş egmek arkaly, aslynda Hudaýa sejde etdiler, şol sejdä sebäp bolanam men. (Şeýtan «toprakdan ýaradylana sejde etmek bolanok» diýip, meni göz öñüne tutdy, çünki onuň pitnesi bize däl-de, Hudaýa garşydy).

Jennetde ilkinji bar edilenem men. «Gadagan edilen agaja golaýlaşmaly däl» diýlen gadaganlyk maňady. Adam ata agaja golaýlaşdy, asy boldy, ilkinji düzgün bozulma ýüze çykdy. Agaja golaýlaşanam men. Soňra ol How ene ikisi toba etdiler: Her bir adamyň tebigaty şu ýerde belli boldy – düzgüni bozmak we soňundan puşman etmek. Günde onlarça gezek «agaja golaýlaşaýma» diýen düzgüni bozup, belli bir bölegimiz munuň üçin toba edenimizde, bu gadaganlygyň manysyna aýdyň göz yetiryärис.

Sopularyň Gurhany okama-aňlama terzi boýdan-başa şolar ýalyrak. Ylahy kelamda agzalýan herkes we hemme zat gönüden-göni ýa-da gyýtaklaýyn men we meniň bilen baglanyşykly, ylahy çagyryşyň hakyky obýekti men. Aýatlaryň barsy maňa geldi, hemme aýatlarda gürrüň berilenler meniň kyssam. Bu – «onda siziň zikiriňiz bar» diýmekligi aňladýar. Ýunusyň «Tur dagynda Musa bilen diýende» gürrüň bereni-de şudy.

Adamyň toprakdan ýaradylmagy kämillige ýeten sopularyň gözünde biologiki düşündirişden has köp ahlak-didaktiki manysy bar. Has dogrusy, olaryň ahlak garaýylary toprakdan gelmegiň

zerurlygyny dirilik ýörelgesiniň üstünde kök tutdurypdyr. Ezelde topragyň gadymy älem konsepsiýalarynda iň pes mertebeli näurse bolandygyny ýatdan çykarmazlyk gerek: toprakdan pes, toprakdan arzysyz zat ýok!

Beýleki üç närsä garanda toprak iň pesi manyda aňymyza ýerleşipdir. Ahlak ýörelgesine laýyklykda pesgöwünliligiň topraga meñzedilmeginiň sebäbi-de şundan gelip çykýar. Muny musulman akyldarlar dürli gnostiki akymlarda ýa-da filosofiýalarda ýer alan madda bilen topraga garşylyklaýyn teoriýa bolsun diýip döretmediler, ýöne bu hakykat – toprak olaryň içinde iň pesi, iň arzisyzy. Şu ýerde adam üçin nusga alarlyk birinji uly paradoks orta çykýar: Iň pes, iň gereksiz närseden, iň pes mertebeden iň arzyly mahlugyň ýaradylmagy ylahy keremiň aýdyň ýüze çykmasydyr. Hakykatda adam bolmak – öz barlygyňdaky ilkinji paradoksa düşünmek, şoňa görä-de hereket edip, diriliğiňdäki ähli paradokslaryň açaryny ele almak diýmekdir. Şu ýerde ahlagyň ilkinji we düýp ýörelgeleriniň biri öne saýlanýar: ähli adamlar ýaradylanda bitewi we eldegrilmez deňdirler. Her bir adam (Adam ata-Howene) ýaradylanda we doglanda birmeňzeşdir. Hiç kim başga bir adamdan ýokary bolup doglup bilmez, hiç kim ikinji derejeli adam bolup ýaradylmaýar. Adam bolmagyň ähli hak-hukuklary we ýurisdiksiýalary ýaly ähli ýeňillikli artykmaçlyklarda-da deňdiris. Muňa göz ýetirmek şükür etmeginiň başy hasaplanypdyr. Toprak ýaradylmak üçin hak-hukuga eýe däldigimizi görkezýär. Hetdiňi aşman öz derejände ýaşamak hem şudur – «mümkün» diriliği özgeden gelen we biri tarapyndan bar edilen diýmekdir. Şeýle ýagdaýda bar bolmak paý edinmek we mejburlyk däl, diňe lutuf-yhsan hökmünde orta çykýar. Adamyň doglanyndan bări dowam edip gelýän şejere ýa-da asylzadalyk prinsipi biderek we boş gürrüňdir. Biziň her birimiz üçin ýeke-täk hakykat bar – olam toprakdan ýaradylandygymyz. Özem gazanylan ýa-da miras galan hiç bir gymmatlyk bu aýdyn hakyaty üýtgedip bilmez, ýalpyldatmak diňe görkezip (mazamlap) biler, emma üýtgedip bilmez. Şu nukdaýnazardan ugur alynsa, dogluşdaky deňlik adamzadyň beýik we hakyky doganlygynyň ýolunu açar. Ahlagyň ikinji ýörelgesini-de hut şu ýerden kesgitläp bileris:

Soňky gazanylan gymmatlyklar asyl nusgadaky gymmatlyklaryň ýerini çalşyp bilmez.

Hajy Bekdaş weli adam bolmagyň dört tapgyryny beýan edende, hakykat makamlarynyň birinjisiniň toprakdan gelendigimizi bilmekdigini aýdypdyr. Adam ýokary makamlara şerigat we tarykat makamlarynda geçmeli çetin ýolagçylygynda kämilleşip ýetýär. Ol ahyrsoñunda magryfat makamlaryndan geçip, hakykat makamlaryna ýeteninde, özüniň «bir gysym toprakdygyny» öwrenýär. Aslynda her bir adam haýsam bolsa bir ýol bilen özüniň toprakdandygyny we muny aňynda aýlap durka-da toprakdygyny bilýär. Iň bolmanda, başyemyzyň ölümlidigini bilmek – bir başlangyjymyzyň bardygyny we wagtly ýaradylandygymyzy bilmekligi aňladýar. Kelam ylmynyň danalary şonuň mümkünçilik (bar bolma ähtimallygy) adalgasyndan has köp hudusa (ýagny, wagtda we wagtly ýaradılmak) ünsümizi çekip, adam ahlagyna ejizligik we nogsanlyk tarapdan aralaşdylar. Biz özümüzziň wagtly (wagtlaýyn) mahlukdygymyzy bilmek bilen dünýäniň ebedilik ýurdumyz däldigini öwrenýär. Emma ýaradylandygymyzy bilmek – şol bir wagtyň özünde dünýäden has öň bir hakykatymyzyň bardygyna ynanmaga iterýär. Şeýle ýagdaýda özüni wagtlaýyn ýurtda ezeli barlyk hökmünde duýyan adamyň göwnüçökgünligi döreýär. Jandan söýyän dünýämiz biziň geçmeli ýolumyzyň menzillerinden diňe biridir. Hajy Bekdaş toprakdandygyny bilmek bilen hakykatyň arasyndaky baglanyşykda bilýändiris öýtmek bilen parhlandyryp bilmek meselesine ünsümizi çekýär. Biziň her birimiziň adatça höwes edýän bir zadymyzy hakyky maglumata öwürýän zat ahlakdyr. Şeýle ahлага ýetmek üçin iň yzyna, iň başky nokadyna öwrülip barmaga güýji ýetjek sapanma gerek. Başgaça aýdylanda, ähli gazanan derejäň, ýeten wezipäň, olaryň gollanýan gymmatlyklarynyň ýada uçraýan görgülerimiziň, olaryň döredýän alada-gaýglarynyň, lapykeçlikleriň torundan sypman ilkinji we sözüň doly manysyndaky bitewi tämizligi görmek mümkün däl.

Ahlak – biziň bina eden ýa-da içine düşen dünýämiziň daşyna çykyp, başyndaky we soňundaky (toprakdan topraga) aralykda öz diriligimi seniň diriliğiň bilen bilelikde görmek diýmekdir. Şonuň üçinem hakykat makamlarynyň birinjisi «toprakdan

gelendigiňe» akyl ýetirmekdir.

Ýeri, munuň delili nämede? Adam toprakdan gelendigini haçan öwrenip biler? Şu ýerde ahlak durmuşynyň iňňän möhüm ýörelgesine ulaşmak mümkün: Hakykat yüzündäki ahlaklylyk «dirilige bolşy ýaly akyl ýetirmek» pikiri bilen ýaşamak, şeýle-de hiç bir zadyň bu hakykaty üýtgedip bilmejekdigine düşünmekdir. Hajy Bekdaş weli «toprakdan gelendigine akyl ýetiren adam hiç bir adamy aýyplı görmez» diýipdir.

Sözlem hakykatdanam juda owadan we oýlanşykly düzülipdir: «Aýyplı görmez!» Hemmämiziň toprakdan ýaradylarymyz şeýle aýdyň görnüp durka, biziň gazananlarymyzdan ýa-da gujur-gaýratymyzdan bina bolan maddy derejämiz hakyky derejämizi üýtgedip bilmez. Biziň her birimiz nogsanly (kemçilikli) we ejizdiris. Bu hakykat. Ýöne hiç bir adam aýyplı däldir. Çünkü «dirilik dükanynda kelepir mal» ýok. Ahlakly bolmak – ýaradylışda we ölüm pursatynda deňlik ýörelgesinden adama we ähli ynsa-jynsa garamakdyr.

Ekrem DEMIRLI. Filosofiýa